

Ontwikkeling van sociale
veiligheid in het Voortgezet
(Speciaal) Onderwijs 2006 - 2008

Brochure

prof. dr. T. Mooij
drs. W. de Wit

CIP-GEGEVENS KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK DEN HAAG

Mooij, Ton.

Ontwikkeling van sociale veiligheid in het Voortgezet (Speciaal) Onderwijs 2006 – 2008. Brochure. / prof. dr. T. Mooij & drs. W. de Wit - Nijmegen: ITS

ISBN 978-90-5554-355-7

NUR 840

Projectnummer: 2007.422

Opdrachtgever: Ministerie van OCW

© 2008 ITS, Radboud Universiteit Nijmegen

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden veeleelvuldigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, en evenmin in een retrieval systeem worden opgeslagen, zonder de voorafgaande schriftelijke toestemming van het ITS van de Radboud Universiteit Nijmegen.

No part of this book/publication may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means without written permission from the publisher.

Voorwoord

Deze brochure presenteert onderzoeksresultaten die in 2008 en 2006 zijn verkregen met de sociale veiligheidsmonitor in het voortgezet (speciaal) onderwijs. De informatie betreft sociaal veiligheidsbeleid, schoolmaatregelen ter vergroting van veiligheid, en ervaringen met sociale (on)veiligheid van leerlingen en schoolpersoneel. Aan de monitor is deelgenomen door leidinggevenden, docenten, onderwijsondersteunend personeel en leerlingen. In 2008 en 2006 hebben circa 86.000 deelnemers via internet de monitor ingevuld.

De landelijke resultaten in beide jaren laten zien dat het voortgezet (speciaal) onderwijs in grote lijnen veilig is. Dit blijkt met name in de gegevens van docenten en leerlingen over gevoelens van veiligheid; de (geringe) mate van ongewenst sociaal gedrag; aantallen incidenten en ervaringen als slachtoffer, dader, of getuige met verschillende soorten geweld; en mogelijke vergroting van de sociale veiligheid in en rond schoollocaties. In vergelijking met 2006, zijn docenten in 2008 wel iets vaker getuige van diverse soorten geweld. Bij de leerlingen doen zich geen opvallende veranderingen voor. De verkregen informatie geeft aan dat er op veiligheidsgebied nog het nodige kan worden verbeterd. Hiervoor worden aanbevelingen gedaan.

De verschillen in veiligheid tussen schoollocaties maken duidelijk dat beleid ter vergroting van sociale veiligheid nauwkeurig dient te zijn afgestemd op elke locatie. Precies inzicht in eigen locatiemarkers en vergelijking met landelijke monitorgegevens kunnen door deelnemende locaties via internet worden opgevraagd. Hiermee kunnen in elke locatie passende veiligheidsmaatregelen worden gekozen en doorgevoerd. Inzet van expertise van buiten de locatie kan hierbij assisteren. In een volgende monitormeting kan worden geëvalueerd of het locatiebeleid het beoogde specifieke effect heeft bij leerlingen en personeel. In elke locatie kan zo de veiligheid steeds meer worden vergroot.

ITS – Radboud Universiteit Nijmegen

dr. J. W. Winkels
directeur

Inhoudsopgave

Voorwoord	iii
1 Inleiding	1
1.1 De sociale veiligheidsmonitor V(S)O	1
1.2 Tweede afname van de monitor	1
1.3 Deelname aan de monitor	3
1.4 Verzamelde gegevens	3
1.5 Presentatie	4
2 Resultaten: sociaal veiligheidsbeleid en -maatregelen	5
2.1 Locatieleiding	5
2.2 Docenten	7
2.3 Leerlingen	8
3 Resultaten: ervaring van sociale (on)veiligheid	9
3.1 Locatieleiding	9
3.2 Docenten	10
3.3 Leerlingen	12
4 Conclusies	15
4.1 Ervaring van sociale (on)veiligheid	15
4.2 Sociaal veiligheidsbeleid en veiligheidsmaatregelen	16
4.3 Interpretatie en aanbevelingen	17
4.4 Kwaliteit van de monitor	18
Referenties	19

1 Inleiding

1.1 De sociale veiligheidsmonitor V(S)O

In 2005 vroeg het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) aan het ITS een ‘sociale veiligheidsmonitor’ te ontwerpen. Deze monitor diende gevoelens van sociale veiligheid, de feitelijk ervaren onveiligheid of diverse vormen van geweld, en het sociale veiligheidsbeleid en de effecten daarvan te kunnen meten in het voortgezet onderwijs en het voortgezet speciaal onderwijs. Vergelijkbaar veiligheidsbeleid werd ook ingezet voor het primair en speciaal onderwijs (Van Aarsen & Hoffius, 2007). Het middelbaar beroepsonderwijs heeft op eigen initiatief een vergelijkbare monitor ontworpen (Neuvel, 2007a, 2007b, 2007c).

Bij de ontwikkeling van de monitor voor het voortgezet (speciaal) onderwijs, ofwel V(S)O, was een begeleidingscommissie betrokken. Hierin hadden zitting: het ministerie van OCW als opdrachtgever, de Inspectie van het Onderwijs, de Algemene Onderwijsbond (AOB) en de VO-raad. Er werden drie samenhangende vragenlijsten ontworpen. Een voor de leiding van schoollocaties, een voor docenten en onderwijs-ondersteunend personeel, en een voor leerlingen. Invulling vond plaats via internet.

Begin 2006 heeft het ITS deze monitor landelijk afgenomen. De resultaten waren representatief naar onderwijstype van leerlingen, en tevens naar mate van verstedelijking wat betreft locaties.¹ De resultaten werden verspreid via een brochure (Mooij, Sijbers, & Sperber, 2006b). Tevens werden deze in uitgebreidere vorm beschikbaar gesteld via het internet. Via deze weg werden de landelijke resultaten ook gespecificeerd naar onderwijstype en mate van verstedelijking (vgl. ook Inspectie van het Onderwijs, 2008). Daarnaast konden deelnemende schoollocaties de eigen resultaten vertrouwelijk inzien en eventueel downloaden.

1.2 Tweede afname van de monitor

In een brief van 16 november 2007 aan de Tweede Kamer maakte het ministerie van OCW onder andere melding van een tweede meting met de sociale veiligheidsmoni-

1 Zie het eindrapport van Mooij, Sijbers en Sperber (2006a).

tor V(S)O (zie Ministerie van OCW, 2007). Er werden landelijke en schoolgerichte doelstellingen onderscheiden wat betreft deze afname. De doelstellingen zijn:

1. Landelijk:

- a. het in kaart brengen van de sociale veiligheidssituatie in het voortgezet onderwijs en voortgezet speciaal onderwijs begin 2008;
- b. het zichtbaar maken en analyseren van mogelijke ontwikkelingen en trends in het voortgezet (speciaal) onderwijs in de periode 2008 – 2006;
- c. het waar mogelijk analyseren en verhelderen van deze ontwikkelingen en trends, mede met het oog op relevant landelijk beleid.

2. Per schoollocatie:

- a. het in kaart brengen van de sociale veiligheidssituatie begin 2008;
- b. het verstrekken van empirisch gecontroleerde informatie aan de locatieleiding (managers, schoolbestuur) en via deze aan overige betrokkenen (docenten, overig personeel, leerlingen, ouders), zodat alle betrokken groeperingen zicht krijgen op de veiligheidssituatie begin 2008;
- c. wat betreft de locaties die voor de tweede keer deelnemen: het verstrekken van informatie over resultaten van de eerste en tweede meting. Dit resulteert in concrete feedback wat betreft eventuele veranderingen in de periode 2008 – 2006;
- d. het verhelderen van de interpretatie en evaluatie van de sociale veiligheidssituatie, mede ter ondersteuning van (volgend) veiligheidsbeleid gericht op vergroting van de veiligheid in en rond de locatie.

Deze doelstellingen sluiten nauw aan op ontwikkelingen in de onderwijspraktijk² en het wetenschappelijk onderzoek.³ In beide ontstaat steeds meer aandacht voor de betrouwbare, valide meting van sociaal veiligheidsbeleid en de realisatie hiervan in en rond scholen. Het doel is via veiligheidsbeleid een passende aanpak en preventie van antisociaal gedrag in en rond scholen te realiseren, met name via de tijdige opbouw van prosociaal of sociaal competent gedrag. Naarmate meer schoollocaties dit doen, kan de beoogde vergroting van sociale veiligheid per school en ook landelijk worden gerealiseerd (Mooij, 2001, pp. 114-118; Onderwijsraad, 2006).

2 Zie bijvoorbeeld Activiteitengroep Onderwijs, 1998; Dienst Onderwijs, 1994; Donkers, 2008; Ministerie van OCW, 2006, 2007.

3 Bijvoorbeeld Carbones, Wyatt, & Robb, 2006; Chapman & Harris, 2004; Dijkstra, Hofstra, Van Oudenhoven, Peschar, & Van der Wal, 2004; Howard & Jenkins, 1970; International Association for the Evaluation of Educational Achievement, 2007; Korf, Place, van Vliet, & Tanoglu, 2007; Lim & Deutsch, 1996; Lodewijks, 2008; Mooij, 2001, 2005; Mooij, Selden, & Smeets, 1998; Olweus, 1991, 1993; Peschar, 2005; Polman, 2008; Schuyt, 1995; Stevens, de Bourdeaudhuij, & van Oost, 2000.

1.3 Deelname aan de monitor

In 2008 en 2006 hebben de leiding, docenten en onderwijsondersteunend personeel (OOP), en leerlingen van V(S)O-scholen deelgenomen aan de monitor. Een overzicht van de deelname in beide jaren is opgenomen in onderstaande Tabel 1. Geconcludeerd kan worden dat de deelname groot is, en tussen 2008 en 2006 weinig verschilt.

Tabel 1 – Aantallen deelnemers (locaties, leiding, docenten / OOP, en leerlingen)

Jaar	Locaties	Leidinggevenden	Docenten / OOP	Leerlingen
2008	219	606	6.230	78.840
2006	214	629	6.897	80.790

De in 2008 verkregen gegevens hebben betrekking op de periode vanaf de zomervakantie 2007 tot en met begin 2008 en die in 2006 op de vergelijkbare periode 2005-2006. De informatie betreft dus steeds een periode van circa een half jaar.

1.4 Verzamelde gegevens

In de sociale veiligheidsmonitor V(S)O zijn drie typen indicatoren uitgewerkt:

1. sociaal veiligheidsbeleid en veiligheidsmaatregelen;
2. ervaring van sociale (on)veiligheid;
3. achtergrondkenmerken (personeel, leerlingen) of compositiekenmerken (locaties).

Sociaal veiligheidsbeleid en -maatregelen betreffen de sociale en cognitieve ondersteuning van alle leerlingen, mede via curriculumdifferentiatie. Belangrijk zijn ook de binnenschoolse gezamenlijke regulatie van prosociaal gedrag en de samenwerking met diverse externe pedagogische en jeugdzorginstellingen en de politie. Bij leerlingen is de waarneming van schoolmaatregelen tegen ongewenst en antisociaal gedrag essentieel ter voorkoming van onveilig gedrag.

Bij ervaring van sociale (on)veiligheid gaat het om veiligheidsgevoelens van leerlingen en schoolpersoneel wat betreft verschillende plaatsen in en rond de schoollocatie. Bij leerlingen zijn ongewenste gedragingen zoals spijbelen en het bezit van of dealen in drugs en wapens van belang. Ook geweldsincidenten zoals geregistreerd door de locatie zijn hier aan de orde. Bij leerlingen en personeel kan sprake zijn van verschillende varianten van geweld in verschillende rollen: slachtoffer, dader, of ook getuige. De behoefte aan vergroting van veiligheid op een bepaalde plek, in of rond een schoollocatie, signaleert mede dat daar sprake is van onveiligheid.

Achtergrondkenmerken van leerlingen zijn bijvoorbeeld bezocht onderwijstype, leerjaar, leeftijd, geslacht, geboorteland, zich het meest thuisvoelen in een bepaald land, gezinssituatie, en opleidingsniveaus van de ouders. Bij het personeel gaat het om leeftijd, geslacht, onderwijstype(n), functie, vakgebied, aantal werkuren, en seksuele voorkeur (in verband met een mogelijk groter risico op ervaring van antisociaal gedrag). Bij de locatieleiding wordt informatie gevraagd over onderwijstype(n), richting of denominatie van de locatie, onderwijskundige inrichting, en aantal ingeschreven leerlingen (locatiegrootte). Tevens wordt de mate van verstedelijking gemeten van de wijk of buurt waarin de locatie is gevestigd.

1.5 Presentatie

In de volgende hoofdstukken worden de gegevens uitgedrukt op een schaal van 0 tot en met 100 (percentages, of vergelijkbaar met percentages). De relevantie van het verschil tussen landelijke gegevens uit 2008 en 2006 is bepaald via berekening van de effectgrootte (zie het eindrapport 2008). Een verschil tussen 2008 en 2006 kan vier vormen aannemen:

- 1) geen verschil;
- 2) een ‘klein’ verschil;
- 3) een ‘middelgroot’ verschil;
- 4) een ‘groot’ verschil.

Als er sprake is van een verschil, wordt hiervan een interpretatie gegeven. Een ‘positief’ verschil wijst op een als positief te waarden ontwikkeling op het gebied van de sociale veiligheid; een ‘negatief’ verschil wijst op een als negatief te waarden ontwikkeling.

Uitgebreidere informatie is te vinden in het eindrapport van 2008.⁴ Dit is ook in te zien via www.veiligvo.nl. Via deze site kan elke deelnemende locatie ook vertrouwelijk de eigen scores en de vergelijking met landelijke scores inzien of downloaden, voor elk jaar van deelname.

⁴ Zie Mooij, de Wit, & Polman (2008a).

2 Resultaten: sociaal veiligheidsbeleid en -maatregelen

2.1 Locatieleiding

Sociaal-cognitieve ondersteuning van alle leerlingen

De resultaten van de leidinggeevenden in 2008 en 2006 geven aan dat er in grote mate aandacht is voor betrokkenheid van leerlingen en ouders, en ook voor docentkwaliteiten (zie Tabel 2 op de volgende pagina). Ook is er in grote mate sprake van aandacht voor juiste instructie en inzicht in de vorderingen van leerlingen. Aandacht voor taalbeleid is er relatief minder: iets meer dan de helft van de leidinggeevenden stelt dat de locatie in alle lessen een bewust taalbeleid voert. In al deze opzichten zijn er in 2008 geen veranderingen in vergelijking met de meetresultaten van 2006.

Binnenschoolse regels wat betreft sociaal gedrag

Het merendeel van de leidinggeevenden geeft aan dat interne personen betrokken zijn bij het opstellen van gedragsregels: zie Tabel 2. Externe personen zijn hierbij ook betrokken, zij het in duidelijk mindere mate. Aandacht voor de gedragsregels en omgang met incidenten vindt plaats in circa de helft van de gevallen. Expliciet veiligheidsbeleid en incidentenregistratie zijn aanwezig in meer dan 60 % van de locaties. In 2008 is er in vergelijking met 2006 iets meer aandacht voor regels en de omgang met incidenten. Ook aan expliciet sociaal veiligheidsbeleid en de incidentenregistratie wordt in 2008 meer aandacht besteed dan in 2006.

Samenwerking met externe instituten

Leidinggeevenden rapporteren dat er, in geval van incidenten, procedures zijn voor de samenwerking met externe instituten of instellingen. In 2008 wordt volgens de leidinggeevenden iets meer dan in 2006 samengewerkt met externe instituten voor het melden van incidenten.

Schoolmaatregelen tegen ongewenst sociaal gedrag

Over 2008 en 2006 is informatie beschikbaar over een aantal afzonderlijke beleidsmaatregelen: zie Tabel 2. In dit verband zijn er in 2008 kleine, positief te waarderen toenames van jaarlijkse aandacht in alle groepen / klassen voor agressie en geweld door middel van projecten of themalessen; het inzetten van getrainde leerlingen als vertrouwenspersoon of ‘mediator’ voor andere leerlingen; en de scholing van onderwijsgevend en ondersteunend personeel op het terrein van de sociale veiligheid.

Tabel 2 – Gegevens sociaal veiligheidsbeleid (%) leidinggevend

	2006	2008	Vershil
Sociaal-cognitieve ondersteuning: in onze locatie is sprake van			
aandacht voor betrokkenheid van leerlingen en ouders	77	78	
aandacht voor docentkwaliteiten	80	79	
aandacht voor juiste instructie en inzicht in leerlingvorderingen	81	81	
taalbeleid op maat en integratie in alle lessen	55	56	
Binnenschoolse regels			
Interne personen zijn betrokken bij opstellen regels	64	66	
Externe personen zijn betrokken bij opstellen regels	14	16	
Er is aandacht voor regels en omgang met incidenten	53	56	klein positief
Er is sprake van expliciet veiligheidsbeleid en incidentenregistratie	61	66	klein positief
Samenwerking met externe instituten			
Er zijn procedures voor samenwerking met externe instellingen	63	70	klein positief
Schoolmaatregelen tegen ongewenst sociaal gedrag			
Onze locatie heeft school- of gedragsregels die bij alle leerlingen en ouders bekend zijn	90	90	
Onze locatie heeft een gedragscode voor alle leden van het personeel die de omgang met leerlingen en ouders betreft	62	63	
Onze locatie heeft afspraken over 'veilig gebruik' van internet en e-mail binnen de school	72	74	
Onze locatie heeft materialen ten behoeve van de veiligheid aangeschaft (bijv. videobewaking, detectiepoortjes e.d.)	55	58	
Onze locatie controleert door middel van een pasjessysteem wie de school binnenkomen	19	20	
Onze locatie sluit het schoolplein voor en na schooltijden af	62	63	
Onze locatie sluit alle toegangen tijdens schooltijden af, behalve de hoofdingang	31	34	
Onze locatie zorgt voor surveillance binnen en buiten het gebouw tijdens pauzes, wisseling van lessen, en tussenuren van leerlingen	82	83	
Onze locatie zet getrainde leerlingen in als vertrouwenspersoon of 'mediator' voor andere leerlingen	24	30	klein positief
Onze locatie zorgt dat school- of gedragsregels zichtbaar aanwezig zijn in alle lokalen en gemeenschappelijke ruimten	43	47	
Onze locatie besteedt jaarlijks in alle groepen / klassen aandacht aan agressie en geweld door middel van projecten of themalessen	57	65	klein positief
Onze locatie schoolt onderwijsgevend en ondersteunend personeel op het terrein van de sociale veiligheid	51	57	klein positief
Onze locatie heeft vastgesteld welke rollen verschillende personen in school (schoolleider, mentor) spelen in het afhandelen van incidenten	76	78	
<i>Schoolmaatregelen: preventief beleid (slechts in 2008)</i>			
- ten aanzien van respect voor persoonlijke kenmerken	---	60	
- ten aanzien van (gewenst) sociaal gedrag	---	77	
- ten aanzien van belonen van gewenst gedrag	---	64	
- ten aanzien van respect voor hoge of lage schoolprestaties	---	65	

In 2008 hebben leidinggevenden ook informatie verstrekt over preventief beleid dat de locatie voert ter bevordering van het respectvol met elkaar omgaan. Tabel 2 laat zien dat zij het hoogst scoren wat betreft het voeren van preventief beleid ten aanzien van gewenst sociaal gedrag. Dit wordt gevolgd door beleid ter vergroting van respect ten aanzien van persoonlijke kenmerken (zoals uiterlijk, huidskleur, geloof, homoseksualiteit), het belonen van gewenst gedrag, en hoge of lage schoolprestaties.

2.2 Docenten

Sociaal-cognitieve ondersteuning van alle leerlingen

De docenten werd gevraagd aan te geven in hoeverre de lessen worden aangepast aan het niveau van de leerlingen en de leerverschillen tussen leerlingen. Naar voren komt dat er gemiddeld ruimschoots (meer dan 60 %) rekening wordt gehouden met dit niveau en deze leerverschillen. De informatie in Tabel 3 laat zien dat hier in 2008 geen verandering is ten opzichte van 2006.

Tabel 3 – Gegevens sociaal veiligheidsbeleid (%) docenten

	2006	2008	Vershil
Sociaal-cognitieve ondersteuning			
Curriculumdifferentiatie gebaseerd op leerlingverschillen	62	66	
Binnenschoolse regels			
Aanwezigheid van afspraken op school over school- of gedragsregels	99	99	
- regels zijn te zien in de schoolgids	97	98	
- regels zijn te zien in de gang/hal	30	33	
- regels zijn te zien in de klaslokalen	39	39	
- regels zijn te zien op het internet	62	78	klein positief
- regels worden uitgereikt op ouderavonden e.d.	69	74	
Interne personen dragen bij aan het opstellen van de regels	84	84	
Pro-sociaal formuleren en samen controleren gedragsregels	47	52	klein positief
Samenwerking met externe instituten			
Externe personen dragen bij aan het opstellen van de regels	49	53	

Binnenschoolse regels wat betreft sociaal gedrag

Het overgrote deel van de docenten (99 %) zegt dat er op school afspraken worden gemaakt over gedragsregels: zie Tabel 3. Regels zijn het vaakst te zien in de schoolgids, te lezen op internet, of worden (ook) uitgereikt op ouderavonden. In 2008 is er ten opzichte van 2006 een kleine toename van het percentage docenten dat aangeeft dat de gedragsregels te vinden zijn op internet. De regels worden in veel locaties (84 %) opgesteld door personen binnen de school. Ook is nagegaan in hoeverre de regels prosociaal, dus sociaal positief, worden geformuleerd en samen met leerlingen wor-

den gecontroleerd. Het gemiddelde percentage in 2008 is 52 %, hetgeen hoger is dan in 2006 (47 %). Dit is een kleine stijging die positief kan worden gewaardeerd.

Samenwerking met externe instituten

De regels worden volgens de docenten in ongeveer de helft van de gevallen mede opgesteld via inbreng van externe instanties.

2.3 Leerlingen

Binnenschoolse regels wat betreft sociaal gedrag

In 2008 gaf 96 % van de leerlingen aan dat er op school afspraken zijn over school- of gedragsregels: zie Tabel 4. Gedragsregels zijn het vaakst beschikbaar via de schoolgids, ouderavonden, internet, in de klaslokalen en in de gang. Interne personen dragen volgens 75 % van de leerlingen bij aan het opstellen van regels. Het pro-sociaal formuleren en gezamenlijk met docenten controleren van gedragsregels gebeurt volgens circa 60 % van de leerlingen. Er zijn tussen 2008 en 2006 geen veranderingen.

Tabel 4 – Gegevens sociaal veiligheidsbeleid (%) leerlingen

	2006	2008	Vershil
Binnenschoolse regels			
Aanwezigheid van afspraken op school over school- of gedragsregels	97	96	
- regels zijn te zien in de schoolgids	87	86	
- regels zijn te zien in de gang/hal	42	43	
- regels zijn te zien in de klaslokalen	49	49	
- regels zijn te zien op het internet	58	62	
- regels worden uitgereikt op ouderavonden e.d.	72	72	
Interne personen dragen bij aan het opstellen van de regels	76	75	
Pro-sociaal formuleren en samen controleren gedragsregels	59	61	
Schoolmaatregelen tegen ongewenst sociaal gedrag			
De school doet iets tegen spijbelen	60	46	klein negatief
De school doet iets tegen drugs	42	25	klein negatief
De school doet iets tegen wapens	30	23	

Schoolmaatregelen tegen ongewenst sociaal gedrag

In 2008 geeft 46 % van de leerlingen aan dat de school iets tegen spijbelen heeft gedaan in de periode van de zomervakantie 2007 tot en met begin 2008. Een lager percentage (25 %) rapporteert dat de school iets tegen drugs heeft gedaan, en tegen wapens (23 %). Ten opzichte van 2006 blijkt in 2008 een kleine teruggang in percentages leerlingen die aangeven dat er schoolmaatregelen zijn tegen drugs en tegen spijbelen: zie Tabel 4.

3 Resultaten: ervaring van sociale (on)veiligheid

3.1 Locatieleiding

Mate van ervaren geweld en incidenten

In 2008 is leidinggevend en voor het eerst gevraagd een inschatting te maken van bepaalde geweldsincidenten en leerlingproblematieken. De resultaten zijn opgenomen in Tabel 5. Circa 10 % van de leidinggevend en stelt te maken hebben (gehad) met geweldsincidenten tussen leerlingen. Dit zijn incidenten gericht tegen leerlingen vanwege homoseksualiteit, incidenten tussen autochtone en allochtone leerlingen, tussen verschillende groepen allochtone leerlingen, en tussen verschillende groepen autochtone leerlingen. Circa 7 % van de leidinggevend en vermeldt incidenten tegen personeel vanwege homoseksualiteit.

Tabel 5 – Gegevens incidenten en leerlingproblematieken (%) leidinggevend en

	% ja (2008)
Ervaren van geweldsincidenten (2008)	
- gericht tegen personeel vanwege homoseksualiteit	7
- gericht tegen leerlingen vanwege homoseksualiteit	10
- tussen autochtone en allochtone leerlingen	10
- tussen verschillende groepen allochtone leerlingen	10
- tussen verschillende groepen autochtone leerlingen	10
Soorten problemen met leerlingen (2008)	
- problemen van leerlingen met leerlingen van andere scholen	57
- loverboys	21
- religieus extremisme	3
- extremisme (Lonsdale, white power e.d.)	14
- andere vormen van extremisme of radicalisering	2

De soorten problemen met leerlingen in Tabel 5 betreffen met name die waarin leerlingen van de eigen school en leerlingen van andere scholen voorkomen (57 %). Een geringere mate van problemen met leerlingen doet zich voor wegens loverboys, extremisme zoals Lonsdale en white power, religieus extremisme en andere vormen van extremisme of radicalisering.

3.2 Docenten

Gevoelens van sociale veiligheid

De docenten is gevraagd uit te drukken in hoeverre men zich veilig voelt. In en rond de schoollocatie is dit percentage circa 92 en in de omgeving van de school 91: zie Tabel 6. Thuis voelen docenten zich het veiligst (98 %).

Tabel 6 – Gegevens ervaring sociale (on)veiligheid (%): gevoelens docenten

	2006	2008	Vershil
Gevoelens van sociale veiligheid			
Gevoelens van veiligheid in school	93	92	
Zich veilig voelen in de omgeving van de school	91	91	
Zich veilig voelen thuis	97	98	

Mate van ervaren geweld

In de monitor worden zes varianten van geweld onderscheiden: zie Tabel 7.

Tabel 7 – Varianten van geweld zoals gemeten in de sociale veiligheidsmonitor

Verbaal	Uitschelden, of expres storen, of extra luid zijn, of met opzet lawaai maken
Materieel	Krassen of beschadigen, of bespuiten of besmeuren, of verstoppert of wegmaken, of vernielen, of stelen
Sociaal	Negeren, of uitsluiten, of bedreigen, of intimideren, of chanteren, of verkeerde geruchten verspreiden
Licht lichamelijk	Expres aanstoten of pijn doen, of met opzet duwen of schoppen, of met opzet laten struikelen, of opzettelijk stempen, of slaan
Grof lichamelijk	Met elkaar vechten, of in elkaar slaan of aftuigen, of met een wapen bedreigen, of een wapen gebruiken
Seksueel	Maken van seksuele opmerkingen, of maken van seksuele gebaren, of betasten, of aanranding, of verkrachting

Bij docenten, onderwijsondersteunend personeel en leerlingen is ten aanzien van elke variant nagegaan of men hiermee ervaring had als slachtoffer, als dader, of als getuige. Indien dit zo was, werd gevraagd of de resp. dader(s) of slachtoffer(s) leerlingen, docenten, onderwijsondersteunend personeel, of familieleden van leerlingen waren; hoe vaak zich dit geweld voordeed sinds de vorige zomervakantie; of de daders / slachtoffers *dezelfde personen* waren; *waar* het geweld zich voordeed: in school (klas, gang, kantine of overblijfruimte, schoolplein) of buiten school (omgeving, thuis); *hoe* het plaatsvond (van persoon tot persoon, via internet/pc op school, internet/pc thuis, mobieltje); *de reden(en) of het 'waarom' van het geweld* (uiterlijk, huidskleur, land van herkomst, het gedrag, een handicap, pogingen anderen in gedrag te corrigeren, vanwege het geven van straf, hoge of lage schoolprestaties, geloof, niet-gelovig zijn,

man- of vrouw-zijn, homoseksueel of lesbisch zijn)⁵; en *aan wie het werd gemeld* (niemand, docenten, ouders of ouderraad, leerlingen, leiding, vertrouwenspersoon, politie, justitie). Tenslotte werd gevraagd of de melding effect had gehad.

Tabel 8 bevat de gegevens van docenten wat betreft het ten minste een maal slachtoffer, dader, of getuige zijn (geweest) van elke geweldsvorm.⁶ Slachtofferschap van verbaal geweld varieert in 2008 en 2006 rond 35 %, van materieel en sociaal geweld is dit rond 13 %, en van de overige drie vormen is dit rond 3 %. Daderschap scoort laag, 0 % of iets boven 0 %. Daarentegen scoort het getuige zijn van geweld relatief hoog. In vergelijking met 2006, doen zich in 2008 bij vijf geweldsvarianten kleine toenames voor van docenten die aangeven getuige te zijn (geweest) van geweld.

Tabel 8 – Gegevens ervaring geweldsvarianten per rol (%) docenten

	2006	2008	Vershil
Geweld ervaren als slachtoffer			
- verbaal geweld	33	37	
- materieel geweld	11	14	
- sociaal geweld	11	16	
- licht lichamelijk geweld	3	5	
- grof lichamelijk geweld	1	1	
- seksueel geweld	3	4	
Geweld ervaren als dader			
- verbaal geweld	3	1	
- materieel geweld	0	0	
- sociaal geweld	1	0	
- licht lichamelijk geweld	0	0	
- grof lichamelijk geweld	0	0	
- seksueel geweld	0	0	
Geweld ervaren als getuige			
- verbaal geweld	65	79	klein negatief
- materieel geweld	38	55	klein negatief
- sociaal geweld	48	62	klein negatief
- licht lichamelijk geweld	59	68	
- grof lichamelijk geweld	24	40	klein negatief
- seksueel geweld	21	43	klein negatief

5 Zie hiervoor ook de resultaten van secundaire analyse van de monitorgegevens 2006 bij Mooij (2007).

6 Deze percentages betreffen slechts docenten en niet docenten en overig personeel tezamen.

Vergroting van sociale veiligheid in en rond school

Wat betreft de sociale veiligheid in en rond school blijkt in 2008 dat 29 % van de docenten aangeeft dat deze veiligheid dient te worden vergroot. Dit percentage is vrijwel gelijk aan dat (26 %) van het jaar 2006. Circa 34 % van de docenten is van mening dat de sociale veiligheid in de schoolomgeving dient te worden vergroot, en 1 % is van mening dat deze veiligheid thuis dient te worden vergroot. In deze opzichten doen zich geen veranderingen voor tussen 2008 en 2006: zie Tabel 9.

Tabel 9 – Gegevens vergroting sociale veiligheid (%) docenten

	2006	2008	Vershil
Vergroting van sociale veiligheid in en rond school			
De sociale veiligheid dient in/op de locatie te worden verbeterd	26	29	
De veiligheid in de schoolomgeving dient te worden vergroot	34	35	
De veiligheid bij mij thuis dient te worden vergroot	1	1	
Het is goed zo, de veiligheid hoeft niet te worden vergroot	33	28	

3.3 Leerlingen

Gevoelens van sociale veiligheid

Verreweg de meeste leerlingen (93 %) geven aan zich in de periode van de zomervakantie tot en met het begin van 2006 resp. 2008 veilig te voelen in de school en op het schoolplein: zie Tabel 10. Wat betreft gevoelens van veiligheid in de omgeving van de school is het percentage circa 90. Een groter deel van de leerlingen (97 %) geeft aan zich thuis veilig te voelen. Er is in 2008 geen verschil met 2006.

Tabel 10 – Gegevens ervaring sociale (on)veiligheid (%) leerlingen

	2006	2008	Vershil
Gevoelens van sociale veiligheid			
Gevoelens van veiligheid in school en op het schoolplein	93	93	
Zich veilig voelen in de omgeving van de school	91	89	
Zich veilig voelen thuis	96	97	
Mate van ongewenst sociaal gedrag			
Bezit, gebruik of verkoop van drugs door leerlingen	23	22	
Bezit, gebruik of verkoop van wapens door leerlingen	9	8	
Spijbelen van andere leerlingen	79	62	klein positief
Zelf spijbelen	27	21	

Mate van ongewenst sociaal gedrag

62 % van de leerlingen stelt in 2008 dat andere leerlingen in de klas hebben gespijgeld en 21 % zegt zelf te hebben gespijgeld: zie Tabel 10. In 2006 was het percentage

spijbelen 79. Er is daarmee een kleine afname van het spijbelen door andere leerlingen in de klas. In 2008 zegt 22 % van de leerlingen tenminste een maal drugs in bezit te hebben gehad, gebruikt of verkocht. Wat betreft het bezit, gebruik of verkopen van wapens is dit 8 %. In 2008 zijn hier geen verschillen met 2006.

Mate van ervaren geweld

Tabel 11 bevat de gegevens van leerlingen wat betreft hun ervaringen met soorten geweld. In 2008 zijn zij ten minste een maal slachtoffer (geweest) van verbaal (22 %), licht lichamenlijk (18 %), sociaal (16 %), materieel (10 %), grof lichamenlijk (5 %) en seksueel geweld (4 %). Dader is circa 10 % (verbaal en licht lichamenlijk geweld), 6 % (sociaal en materieel geweld), en 2 % (grof lichamenlijk en seksueel geweld). Leerlingen zijn ten minste een maal getuige (geweest) van verbaal (39 %), licht lichamenlijk (34 %), sociaal (27 %), materieel (23 %), grof lichamenlijk (11 %) en seksueel geweld (5 %). Er zijn in 2008 geen belangrijke veranderingen ten opzichte van 2006.

Tabel 11 – Gegevens ervaring geweldsvarianten per rol (%) leerlingen

	2006	2008	Vershil
Geweld ervaren als slachtoffer			
- verbaal geweld	16	22	
- materieel geweld	8	10	
- sociaal geweld	11	16	
- licht lichamenlijk geweld	14	18	
- grof lichamenlijk geweld	4	5	
- seksueel geweld	3	4	
Geweld ervaren als dader			
- verbaal geweld	13	11	
- materieel geweld	6	6	
- sociaal geweld	7	7	
- licht lichamenlijk geweld	11	9	
- grof lichamenlijk geweld	3	3	
- seksueel geweld	1	1	
Geweld ervaren als getuige			
- verbaal geweld	41	39	
- materieel geweld	23	23	
- sociaal geweld	24	27	
- licht lichamenlijk geweld	35	34	
- grof lichamenlijk geweld	15	11	
- seksueel geweld	4	5	

Vergroting van sociale veiligheid in en rond school

Een klein deel van de leerlingen (13 %) geeft aan dat de veiligheid in school dient te worden vergroot: zie Tabel 12. Wat betreft de veiligheid in de schoolomgeving is het

percentage 23. Circa 3 % vindt dat de veiligheid thuis dient te worden vergroot. Tussen 2008 en 2006 doen zich geen veranderingen voor.

Tabel 12 – Gegevens vergroting sociale veiligheid (%) leerlingen

	2006	2008	Vershil
Vergroting van veiligheid in en rond school			
De sociale veiligheid dient in/op de locatie te worden verbeterd	12	13	
De veiligheid in de schoolomgeving dient te worden vergroot	23	23	
De veiligheid bij mij thuis dient te worden vergroot	2	3	
Het is goed zo, de veiligheid hoeft niet te worden vergroot	59	60	

Ook is nagegaan of kenmerken van leerlingen verschillen in samenhang met het onderwijstype dat zij bezoeken. Of een dergelijk verschil bestaat, is weer vastgesteld met behulp van effectgroottes (zie het eindrapport 2008). De onderstaande resultaten betreffen gegevens van de monitormeting 2008.

In vergelijking met leerlingen in VWO en HAVO, worden leerlingen in VMBO, Praktijkonderwijs en Speciaal Onderwijs gekenmerkt door:

- een lager opleidingsniveau van de ouders;
- een onvolledige gezinssituatie (ouders gescheiden, of een ouder aanwezig);
- een geringer gevoel van veiligheid in en rond school;
- gedragsregels in school zijn vaker aanwezig in klaslokalen, gang of hal;
- gedragsregels zijn minder vaak opgenomen in de schoolgids en internet;
- behoefte aan vergroting van sociale veiligheid thuis.

Tenslotte is geanalyseerd of kenmerken van leerlingen verschillen in samenhang met de mate van verstedelijking (dat wil zeggen: het postcodegebied waarin de schoollocatie van de leerling zich bevindt). Er zijn vier successievelijke niveaus van verstedelijking: 1) vier grootste steden, ofwel G4; 2) volgende 18 grootste steden; 3) stadsgebieden; en 4) overig ofwel platteland. Mogelijke verschillen zijn weer vastgesteld met behulp van effectgroottes. Onderstaande resultaten betreffen het jaar 2008 (zie het eindrapport 2008).

In vergelijking met leerlingen in minder verstedelijkte gebieden, worden leerlingen in grote(re) steden gekenmerkt door:

- het zich meer thuisvoelen in een ander land dan Nederland;
- het kerks zijn;
- een onvolledige gezinssituatie (ouders gescheiden, of een ouder aanwezig);
- gedragsregels in school zijn vaker aanwezig in de klaslokalen.

4 Conclusies

4.1 Ervaring van sociale (on)veiligheid

Gevoelens van sociale (on)veiligheid

Verreweg de meeste leerlingen en docenten voelen zich in en rond school veilig (tenminste 92 %). In de schoolomgeving is dit percentage iets lager, en thuis is dit hoger (tenminste 97 %). Er zijn geen verschillen tussen 2008 en 2006.

Mate van ongewenst sociaal gedrag

In 2008 zegt circa 62 % van de leerlingen dat andere leerlingen in de klas hebben gespijbeld; 21 % stelt zelf te hebben gespijbeld. In vergelijking met 2006 bestaat hier een klein verschil: in 2008 is er een afname van spijbelen door andere leerlingen. In 2008 zegt 22 % van de leerlingen tenminste een maal drugs in bezit te hebben gehad, gebruikt of verkocht. Wat betreft wapens is dit 8 %. Hier zijn geen verschillen ten opzichte van 2006.

Geweldsincidenten en mate van ervaren geweld

In 2008 stelt 10 % van de leidinggevendenden te maken hebben gehad met geweldsincidenten tussen verschillende groepen leerlingen en incidenten tegen leerlingen vanwege homoseksualiteit. 7 % meldt incidenten tegen personeel vanwege homoseksualiteit. Volgens de leidinggevendenden betreffen de problemen met leerlingen met name de leerlingen van de eigen school en die van andere scholen (57 %). 21 % stelt problemen te ervaren vanwege loverboys. Geringere problemen zijn extremisme, religieus extremisme, en andere vormen van extremisme of radicalisering.

Docenten zijn in 2008 ten minste een maal slachtoffer van verbaal geweld (37 %). 16 % en duidelijk lagere percentages zijn slachtoffer van sociaal, materieel, licht lichamelijk, seksueel en grof lichamelijk geweld. 1 % of minder was dader van deze geweldsvarianten. De percentages docenten die getuige waren van geweld variëren van 79 (verbaal) tot en met 40 (grof lichamelijk). Er worden in 2008, ten opzichte van 2006, bij vijf geweldsvarianten kleine toenames geconstateerd van docenten die aangeven getuige te zijn (geweest) van geweld. Dit duidt óf op een toename van de sensitiviteit in het waarnemen van geweld bij anderen, óf ook op een toename in het feitelijk plaatsvinden van geweld bij anderen in en rond school. Nadere analyse kan hierin meer helderheid brengen.

De leerlingen geven aan in 2008 ten minste een maal slachtoffer te zijn (geweest) van verbaal (22 %), licht lichamelijk (18 %), sociaal (16 %), materieel (10 %), grof li-

chamelijk (5 %) en seksueel geweld (4 %). Dader is circa 10 % van de leerlingen (verbaal en licht lichamelijk); 6 % wat betreft sociaal en materieel geweld; en circa 2 % ten aanzien van grof lichamelijk en seksueel geweld. Leerlingen zijn in 2008 ten minste een maal getuige van verbaal (39 %), licht lichamelijk (34 %), sociaal (27 %), materieel (23 %), grof lichamelijk (11 %) en seksueel geweld (5 %). In 2008 worden hier ten opzichte van 2006 geen verschillen in percentages waargenomen.

Vergroting van sociale veiligheid in en rond school

Ruim een kwart van de docenten is van mening dat de sociale veiligheid in en rond school dient te worden vergroot; 34 % vindt dit nodig in de schoolomgeving. Bij de leerlingen zijn deze percentages respectievelijk 13 en 23. Tussen 2008 en 2006 doen zich hier geen veranderingen voor.

4.2 Sociaal veiligheidsbeleid en veiligheidsmaatregelen

Sociaal-cognitieve ondersteuning van alle leerlingen

Leidinggevendenden geven in 2008 en 2006 aan dat er in grote mate aandacht bestaat voor betrokkenheid van leerlingen en ouders. Dit is tevens het geval ten aanzien van docentkwaliteiten en juiste instructie en inzicht in de vorderingen van leerlingen. Aandacht voor taalbeleid is er relatief minder. Docenten houden zowel in 2008 als in 2006 ruimschoots (meer dan 60 %) rekening met leerverschillen tussen leerlingen door aanpassingen tijdens de lessen.

Binnenschoolse regels wat betreft sociaal gedrag

Volgens de leidinggevendenden worden veelal schoolinterne personen betrokken bij het opstellen van gedragsregels; externe personen worden duidelijk minder betrokken. Aandacht voor gedragsregels en juiste omgang met incidenten gebeurt in de helft van de gevallen. Expliciet veiligheidsbeleid en incidentenregistratie zijn aanwezig in meer dan 60 % van de locaties. In 2008 is er in vergelijking met 2006 iets meer aandacht voor regels en de omgang met incidenten. Ook aan expliciet sociaal veiligheidsbeleid en incidentenregistratie wordt in 2008 meer aandacht besteed dan in 2006.

Informatie van docenten geeft aan dat regels het vaakst te lezen zijn in de schoolgids, op internet, of worden uitgereikt op ouderavonden. In 2008 is er ten opzichte van 2006 een kleine toename van het percentage docenten dat aangeeft dat de gedragsregels te vinden zijn op internet. De regels worden veelal opgesteld binnen de school. Prosociaal, dat wil zeggen samen met leerlingen positieve gedragsregels formuleren en ook samen controleren, gebeurt in 2008 volgens 52 % van de docenten. Dit percentage is iets hoger dan in 2006 (47 %).

Vrijwel alle leerlingen stellen dat er op school afspraken zijn over school- of gedragsregels. Regels zijn volgens hen het vaakst te zien in de schoolgids en worden veelvul-

dig uitgereikt op ouderavonden. Gedragsregels zijn ook te zien op internet, in de klaslokalen en in de gang. Interne personen dragen volgens drie-kwart van de leerlingen bij aan het opstellen van de regels. Het prosociaal formuleren en gezamenlijk met docenten controleren van gedragsregels gebeurt volgens circa 60 % van de leerlingen. Er zijn hier bij leerlingen in 2008 geen veranderingen ten opzichte van 2006.

Samenwerking met externe instituten

Leidinggevenden rapporteren dat er, in geval van incidenten, procedures zijn voor de samenwerking met externe instellingen. In 2008 wordt iets meer dan in 2006 samengewerkt met externe instituten voor het melden van incidenten. Volgens de docenten worden de gedragsregels in ongeveer de helft van de gevallen mede opgesteld via inbreng van externe instanties.

Schoolmaatregelen tegen ongewenst sociaal gedrag

Leidinggevenden rapporteren in 2008 kleine, ten opzichte van 2006 als positief te waarderen toenames van aandacht in alle groepen / klassen voor agressie en geweld via projecten of themalessen; inzet van getrainde leerlingen als vertrouwenspersoon of ‘mediator’ voor andere leerlingen; en scholing van personeel op het terrein van de sociale veiligheid. Informatie over preventief beleid ten aanzien van het respectvol met elkaar omgaan laat het volgende zien. Het hoogst scoort preventief beleid ten aanzien van gewenst sociaal gedrag. Dit wordt gevolgd door beleid ter vergroting van respect voor persoonlijke kenmerken (bijv. uiterlijk, huidskleur, geloof, homoseksualiteit), het belonen van gewenst gedrag, en hoge of lage schoolprestaties. Volgens de leerlingen treden scholen in 2008, in vergelijking met 2006, iets minder vaak op tegen drugs en spijbelen. In 2008 geeft 46 % van de leerlingen aan dat de school iets tegen spijbelen heeft ondernomen. Een lager percentage rapporteert dat de school iets tegen drugs (25 %) of tegen wapens (23 %) heeft gedaan.

4.3 Interpretatie en aanbevelingen

De bovenstaande conclusies tonen aan dat het voortgezet (speciaal) onderwijs in grote lijnen veilig is. Dit blijkt in de gegevens van docenten en leerlingen over gevoelens van veiligheid; de mate van ongewenst sociaal gedrag; aantallen incidenten ofwel ook ervaringen met soorten geweld als slachtoffer, dader, of getuige; en mogelijke vergroting van de sociale veiligheid in en rond V(S)O-scholen. De conclusies verhelderen echter tegelijkertijd dat er nog het nodige kan worden verbeterd, op diverse terreinen. Hierbij is het van belang het volgende te overwegen. Landelijke informatie is niet altijd van toepassing op het niveau van de schoollocatie. Zo kan een locatie in een grote stad – afhankelijk van ligging, onderwijstype(n), kenmerken van leerlingen en personeel – veiliger zijn dan een locatie op het platteland. Vanwege de relevantie van

eigen locatietekens dient diagnostiek van sociale veiligheid dan per locatie te gebeuren. De feedback van monitorgegevens aan locaties via internet geeft de afzonderlijke locaties handvatten om de eigen veiligheidssituatie goed in te schatten, mede in vergelijking met de landelijke gegevens. Op basis hiervan kunnen specifieke maatregelen worden getroffen in het kader van het eigen veiligheidsbeleid. Volgende meting met de monitor kan de effecten hiervan empirisch exact evalueren. Naarmate meer locaties zo werken, worden de positieve effecten ook landelijk zichtbaar.

Tevens blijkt uit analyse van sterk de aandacht trekkende incidenten in binnen- en buitenland dat het hierbij vaak individuele leerlingen of enkele groepen leerlingen betreft. Veelal waren eerdere risicosignalen al bekend, op diverse wijzen, maar ontbrak het aan een voldoende preventieve en voldoende effectieve aanpak. Dit betekent dat relevant risicogedrag bij jonge leerlingen tijdig(er) en adequaat dient te worden onderkend en ondervangen. Zoiets vraagt op individuele (risico)leerlingen toegespitsde preventie en een intensievere aanpak dan gebruikelijk, inclusief inzet van expertise van buiten school (zie verder Hermanns, Öry, & Schrijvers, 2005; Mooij, 2001).

Ook blijkt dat sociaal probleemgedrag zich vooral per locatie (in een bepaalde woonomgeving e.d.) concentreert, en zich dan mede uit in gebrekkige sociale cohesie tussen leerlingen en personeel. Naast diagnostiek, veiligheidsbeleid en evaluatie op landelijk niveau is dus ook samenhang met veiligheidsbeleid op locatieniveau en op individueel niveau nodig. Het multiniveau veiligheidsbeleid dient mede te worden afgestemd op de sociale, culturele, emotionele en cognitieve kenmerken van leerlingen en personeel van locaties (zie bijvoorbeeld de uitwerkingen bij Beauvais & Jensen, 2002; Chen, 2006; Mooij & Smeets, 2006, in druk).

4.4 Kwaliteit van de monitor

Op diverse manieren is de kwaliteit (betrouwbaarheid, validiteit en representativiteit) van de landelijke gegevens geanalyseerd en gecontroleerd. Deze informatie is vermeld in de eindrapporten van 2006 en 2008.⁷ De conclusie is dat de landelijke gegevens in 2008 en 2006 ruimschoots voldoen aan de methodologisch te stellen eisen.

Daarnaast verheldert analyse op locatieniveau dat er duidelijke, interpreteerbare samenhangen ofwel patronen van sociale cohesie bestaan tussen de verschillende gegevens. Deze informatie bevestigt de onderlinge validiteit van gegevens en ondersteunt multiniveau aanpakken ter vergroting van sociale veiligheid en integratie per locatie.

⁷ Zie respectievelijk Mooij, Sijbers, en Sperber (2006a) en Mooij, de Wit, en Polman (2008a).

Referenties

- Activiteitengroep Onderwijs. (1998). *Rem op geweld*. Arnhem: Gemeentebestuur.
- Beauvais, C., & Jenson, J. (2002). *Social Cohesion: Updating the State of the Research*. CPRN Discussion Paper. Ottawa: Canadian Policy Research Networks. Retrieved December 12 2007 from http://www.cprn.com/documents/12949_en.pdf.
- Carbines, R., Wyatt, T., & Robb, L. (2006). *Encouraging tolerance and social cohesion through school education. Report to the Australian Government Department of Education, Science and Training*. Erebus International. Retrieved November 28 2007 from http://www.values.education.edu.au/verve/_resources/Encouraging_Tolerance_Final_Report.pdf
- Chapman, C., & Harris, A. (2004). Improving schools in difficult and challenging contexts: strategies for improvement. *Educational Research*, 46, 219-228.
- Chen, K. (2006). Social skills intervention for students with emotional/behavioral disorders: A literature review from the American Perspective. *Educational Research and Reviews*, 1, 143-149.
- Dienst Onderwijs. (1994). *"Effe dimme". Omgaan met agressie of geweld in en om school*. 's-Gravenhage: Gemeente Den Haag.
- Dijkstra, A. B., Hofstra, J., Van Oudenhoven, J. P., Peschar, J. L., & Van der Wal, M. (2004). *Oud gedaan, jong geleerd? Een studie naar de relatie tussen hechtingsstijlen, competenties, EVLN-intenties en sociale cohesie*. Amsterdam: Aksant.
- Donkers, G. (2008). *Naar een veilige school. Versterking van het zelfregulerend vermogen van leerlingen, professionals en school in het omgaan met agressie*. Den Haag: Lemma.
- Hermanns, J., Öry, F., & Schrijvers, G. (2005). *Helpen bij opgroeien en opvoeden: eerder, sneller en beter. Een advies over vroegtijdige signalering en interventies bij opvoed- en opgroei problemen*. Utrecht: Julius Centrum.
- Howard, E. R., & Jenkins, J. M. (1970). *Improving discipline in the secondary school. A catalogue of alternatives to repression*. Denver: CFK Ltd.
- Inspectie van het Onderwijs. (2008). *De staat van het onderwijs. Onderwijsverslag 2006 / 2007*. Utrecht: Auteur.
- International Association for the Evaluation of Educational Achievement. (2007). *International civic and citizenship education study*. Amsterdam: Author.
- Korf, D. J., Place, S., Van Vliet, E., & Tanoglu, N. (2007). *Boeffjes of briljantjes. Over de effecten van criminaliteitspreventie bij allochtone jongeren*. Utrecht: Forum – Instituut voor Multiculturele Ontwikkeling.

- Lim, Y. Y., & Deutsch, M. (1996). *Examples of school-based programs involving peaceful conflict resolution and mediation oriented to overcoming community violence*. Columbia: Teachers College, International Center for Cooperation and Conflict Resolution.
- Lodewijks, H. (2008). *Violence risk assessment in adolescents in the Dutch juvenile justice system. Studies on the reliability and predictive accuracy of the SAVRY. Dissertation*. Amsterdam: Vrije Universiteit.
- Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. (2006). *Stand van zaken uitvoering plan van aanpak veiligheid in het onderwijs en de opvang van risicoleerlingen*. Brief aan de voorzitter van de Tweede Kamer der Staten Generaal (kenmerk VO/S&O/2006/32894). Den Haag: Auteur.
- Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. (2007). *Sociale veiligheid in en om onderwijsinstellingen*. Brief aan de voorzitter van de Tweede Kamer der Staten Generaal (kenmerk VO/S&O/2007/47301). Den Haag: Auteur.
- Mooij, T. (2001). *Veilige scholen en (pro)sociaal gedrag. Evaluatie van de campagne 'De veilige school' in het voortgezet onderwijs*. Nijmegen: Katholieke Universiteit, ITS.
- Mooij, T. (2005). National campaign effects on secondary pupils' bullying and violence. *British Journal of Educational Psychology*, 75(3), 489-511.
- Mooij, T. (2007). *Discriminatie in en rond school: Rapport en bijlagen. Secundaire analyse van gegevens verkregen met de Veiligheidsmonitor V(S)O 2006*. Nijmegen: Radboud Universiteit, ITS.
- Mooij, T. (2008). *Ontwerp en eerste resultaten van de landelijke veiligheidsmonitor V(S)O: naar vergroting van sociale veiligheid in en rond school*. Paper gepresenteerd in het symposium 'Burgerschapsvorming' gehouden op de Onderwijs Research Dagen (ORD), Technische Universiteit, Eindhoven, 18 - 20 juni 2008. Nijmegen / Heerlen: Radboud Universiteit, ITS / Open Universiteit Nederland, OTEC.
- Mooij, T., Wit, W. de, & Polman, H. (2008a). *Sociale veiligheid in het voortgezet (speciaal) onderwijs 2006 – 2008: Eindrapport*. Nijmegen: Radboud Universiteit, ITS.
- Mooij, T., Wit, W. de, & Polman, H. (2008b). *Ontwikkeling van veiligheid in het voortgezet (speciaal) onderwijs 2006 – 2008. Addendum bij het tweede interimverslag*. Nijmegen: Radboud Universiteit, ITS.
- Mooij, T., Selten, R., & Smeets, E. (1998). *Preventie van leerlingagressie door bevordering van pro-sociaal gedrag*. Nijmegen: ITS.
- Mooij, T., Sijbers, R., Sperber, M. (2006a). *Rapportage Veiligheidsmonitor V(S)O*. Nijmegen: Radboud Universiteit, ITS.
- Mooij, T., Sijbers, R., & Sperber, M. (2006b). *Resultaten van de Veiligheidsmonitor Voortgezet (Speciaal) Onderwijs 2006: Brochure*. Nijmegen: Radboud Universiteit, ITS.

- Mooij, T., & Smeets, E. (2006). Design, development and implementation of inclusive education. *European Educational Research Journal*, 5(2), 94-109.
- Mooij, T., & Smeets, E. (in druk). Towards systemic support of pupils with emotional and behavioural disorders. *International Journal of Inclusive Education*.
- Neuvel, J. (2007a). *Monitor sociale veiligheid in de mbo-sector 2006. Deel 1: Deelnemers*. 's-Hertogenbosch: Cinop.
- Neuvel, J. (2007b). *Monitor sociale veiligheid in de mbo-sector 2006. Deel 2: Personeel*. 's-Hertogenbosch: Cinop.
- Neuvel, J. (2007c). *Monitor sociale veiligheid in de mbo-sector 2006. Deel 3: Beleid*. 's-Hertogenbosch: Cinop.
- Olweus, D. (1991). Bully/victim problems among schoolchildren: basic facts and effects of a school based intervention program. In D.J. Pepler and K.H. Rubin (Eds.), *The development and treatment of childhood aggression* (pp. 411-448). Hillsdale: Erlbaum.
- Olweus, D. (1993). Victimization by peers: Antecedents and long-term outcomes. In K. H. Rubin and J. B. Asendorf (Eds.), *Social withdrawal, inhibition and shyness* (pp. 315-341). Hillsdale: Erlbaum.
- Onderwijsraad. (2006). *Naar meer evidence based onderwijs: Advies*. Den Haag: Auteur.
- Peschar, J. L. (2005). *Over samenhang gesproken. Kanttekeningen bij onderzoek naar ongelijkheid en sociale cohesie in de onderwijssociologie*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen, Faculteit der Gedrags- en Maatschappijwetenschappen.
- Polman, H. (2008). *Hot-headed or cold-blooded? Towards a clear distinction between reactive and proactive aggression in youth*. Dissertation PhD. Utrecht, The Netherlands: Universiteit Utrecht.
- Schuyt, C. J. M. (1995). *Kwetsbare jongeren en hun toekomst*. Rijswijk: Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.
- Stevens, V., Bourdeaudhuij, I. de, & Oost, P. van (2000). Bullying in Flemish schools: an evaluation of antibullying intervention in primary and secondary schools. *British Journal of Educational Psychology*, 70, 195-210.
- Van Aarsen, E., & Hoffius, R. (2007). *Monitor sociale veiligheid in het onderwijs 2007. Meting in het PO en SO. Eindrapport*. Leiden: Research voor Beleid.

